

Anna Kuismän

Nurkkelin, Valvoherra, Kurjalin

Kirjurit ja asioitsijat fiktiivisissä teksteissä 1840-luvulta 1950-luvulle

Vuonna 1881 runoilijana paremmin tunnettu J. H. Erkko julkaisi proosakertomusten kokoelman *Kotoisia tarinoita*. Kertomuksessa ”Nuori Aatami” esiintyy herra Nurkkelin, jonka nimi viittaa hänen elinkeinonsa nurkkasihteerinä. Häntä kuvataan seuraavalla tavalla:

Hänellä oli jo auringon paisteessa välkkyvät verkavaatteet ja keppi, keikkapäinen käynti sekä harjasvenäläiseltä ostetut lasisilmät, suuret kuin lautaset. Mutta hänpä taisikin kirjoittaa – siinä syy kiiltäviin verkavaatteihin; kuului osaavan lukuja multipliseerata – siksi nokka tähtiä tähysti; ja mikä painavinta oli, taisi hän puhua ja kirjoittaa protokollat ja velkakirjat ruotsiksi, – tätä vanhan-aikuista Suomen herraskieltä pitivät vielä niihin aikoihin Kehnosuon talonpojatkin kaiken herruuden satoisana tähkänä – jonka tähden häntä kyläkunta pelvolla ja vapistuksella kunnioitti. Kätkipä ja tallensi hän koko kylän tarpeeksi lakiviisautta, jota, kuten sukkela puotimies, voittohinnoista kaupitsi.¹

Nykysuomen sanakirjan (1951–1961) mukaan *nurkkasihteerin* on halventava nimitys, jolla tarkoitetaan epäpätevää kirjuria ja/tai asioitsijaa. Nurkkasihteerin lisäksi sanomalehdissä 1840-luvulta alkaen käytettiin seuraavia termejä: *nurkkakirjuri*, *nurkka-asianajaja*, *nurkkaherra*, *paloviina-asiamies*, *viina-advokaatti* ja *vulmahti*, joka viittaa ruotsin *fullmakt*-sanaan (valtuutus). Saksan *Winkeladvokat*, josta nurkkasihteerin-sana on ilmeisesti saanut alkunsa, on sävyllään vähättelevä samoin kuin norjan *vinkelskriver*, eikä ruotsin *brännvinsadvokat* ole sekään mairitteleva.

Hallinnossa toimiviin kirjureihin – kuten Pohjanmaan kunnankirjureihin² – termi ei viitannut, vaan sillä tarkoitettiin lehdissä lähinnä niitä, jotka hankkivat osan tai koko toimeentulonsa laatimalla dokumentteja ja/tai toimimalla avustajina oikeudessa. Lehdissä valitettiin nurkkasihteerien halusta yllyttää ihmisiä riitoihin saadakseen asiakkaita samoin kuin juttujen pitkittämisestä lisäänsioiden toivossa. Nurkkasihteeriksi saatiin nimittää myös kärjäkirjureita.

Nurkkasihteerit on kuvattu myös fiktiossa. Olen jäljittänyt 34 suomeksi kirjoitettua tekstiä, joissa on kirjurin ja/tai asioitsijan henkilöahmo. Tekstit ovat löytyneet lähinnä Historiallisesta sanomalehtikirjastosta ja digitoidusta kaunokirjallisuudesta; hakusanoina olen käyttänyt nurkkasihteerien erilaisia nimityksiä. Kertomuksia aineistossa on 17, romaaneja 11, runoja 4 ja näytelmiä 2. Kuten oheisesta taulukosta käy ilmi, aineisto on heterogeeninen: mukana on lyhyitä, nimimerkillä julkaistuja sanomalehtikertomuksia ja tunnettujen kirjailijoiden romaaneja. Useimmiten nurkkasihteerin esiintyy sivuhenkilönä, ja joissakin tapauksissa henkilöahmon rooli on hyvinkin pieni. Varhaisin kirjoituksista on julkaistu vuonna 1840 ja myöhäisin vuonna 1952. Suurin osa teksteistä on ilmestynyt vuosien 1887 ja 1927 välisenä aikana.

Fiktio ei luonnollisesti anna kovin luotettavaa kuvaa siitä, millaiset ihmiset ryhtyivät laatimaan asiakirjoja ja/tai toimimaan avustajina oikeudessa, kuinka he työtään tekivät ja miten heihin suhtauduttiin, mutta jotakin osviittaa ne voivat antaa. Teksteissä käsitellään tai sivutaan yhteiskunnallisia kysymyksiä kuten suomen kielen asemaa oikeuslaitoksessa ja luokkaeroja sääty-yhteiskunnassa – fiktio otti näihin kantaa siinä

1. J. H. Erkko, Nuori Aatami. Teoksessa *Kootut teokset IV. Kertomuksia ja kirjoitelmia*. Otava 1911, 5.

2. Arja Rantanen, *Pennförfare i periferin. Österbottniska sockenskrivare 1721–1868*. Åbo Akademi 2014.

missä lehtien kirjoituksetkin. Sanoma- ja aikakauslehdissä käydyt keskustelut samoin kuin henkilötyypiksi muodostuva nurkkasihteerin hahmo fiktiossa kertovat siitä, että taustalla oli todellisia ilmiöitä ja kysymyksiä. Lähdän ajatuksesta, että kaunokirjallisuus kytkeytyy oman aikansa kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Kirjallisuuden analyysissä on otettava huomioon paitsi kirjallisten lajityyppien konventiot myös teosten tapahtuma- ja kirjoitusajan historialliset kontekstit.

Heikki Pihlajamäen tutkimuksessa todetaan, että suomalainen asianajolaitos syntyi kansainvälisessä vertailussa poikkeuksellisen myöhään, ja vastaavasti maallikkoasianajo piti pitkään pintansa.³ Vuonna 1892 asetettiin komitea, joka sai valmiiksi mietintönsä perusteluineen ja lakiehdotuksineen joulukuussa 1900. Mietinnössä todettiin, että alioikeuksissa asianajotoimintaa harjoittivat ”eivät ainoastaan lainopillisia tietoja omaamattomat vaan lisäksi tähän tehtävään muutenkin hyvin vähän pätevät henkilöt, vieläpä usein sellaiset, joiden moraalinen taso oli hyvin kyseenalainen.”⁴ Pihlajamäen mukaan esimodernina aikana asianajajat nähtiin rahastajina, jotka pitkittivät juttujaan ja olivat sillä tavoin vahingollisia koko yhteisölle ja perinteiselle tavalle jakaa oikeutta.⁵ Ruotsissa julkaistiin 1890-luvulla omakustanne, jossa lukuisia asianajajia suomittiin nimiä ja osoitteita mainiten.⁶

Asianajajien kuvaa suomalaisessa kaunokirjallisuudessa on tutkittu jonkin verran,⁷ mutta tarkastelu ei ole kohdistunut itseoppineisiin asianajajiin. Myös oikeushistoriallinen tutkimus on painottunut koulutettuihin lakimiehiin.⁸ On kuitenkin tärkeää muistaa, että myös maallikoilla oli oikeudellista tietotaitoa. He toimivat välittäjinä

ja tulkkeina virallisiin tahoihin nähden arkielämän oikeudellisissa kysymyksissä ja ongelmissa. Miten tämä tietotaito vaikutti heidän sosiaaliseen liikkuvuuteensa ja henkilökohtaiseen talouteensa? Millaisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin oikeudellisen tietotaidon kehitys liittyi? Paitsi *legal literacy* -tutkimukseen, jossa tällaisia kysymyksiä on käsitelty,⁹ artikkelini liittyy osaltaan kirjallistumisen tutkimukseen eli prosesseihin, joiden kautta kirjoitettu ja painettu sana saivat yhä suuremman merkityksen sekä yksilöiden elämässä että yhteiskunnan tasolla pitkän 1800-luvun kuluessa.¹⁰

Tarkastelen seuraavassa, kuinka kirjureita ja asioitsijoita karakterisoidaan kaunokirjallisissa teksteissä. Millaisen kuvan fiktio antaa ammattiin hakeutumisesta tai joutumisesta? Millaisia piirteitä ja ominaisuuksia nurkkasihteeihin liitetään? Mikä on henkilöahmon funktio tarinassa? Muuttuuko nurkkasihteerin kuva lähes sadan vuoden aikana, jolloin henkilöahmo esiintyy kirjallisuudessa, ja jos muuttuu, miksi?

Suomen kieli ja kansan kirjoitustaito

Kontiolahtelainen talollinen Antti Puhakka (1816–1893), joka oli opetellut kirjoittamaan vasta aikuisena, sepitti runoja ajankohtaisista aiheista. Hänen runossaan ”Jussi jutturessu” talonpoika lähtee kaupunkiin löytääkseen ruotsintaitoisen kirjurin. Jussi tapaa ”vanhan virkaheiton”, joka laatii vaadittavan asiakirjan. Kuvernööri kuitenkin tyrmää kirjurin tekeleen, niin että Jussi saa palata rahattomana ja eväslaukkunsaakin menettäneenä kotiinsa.¹¹ Puhakan kuuluisa runo tuo esiin tilanteen, jossa ruotsi oli pääasiallinen hallinnon ja oikeuden dokumenttien kieli. On tietenkin muistettava, että myös kirjoitustaidottomien

3. Heikki Pihlajamäki, *Kansan ja esivallan välissä. Suomalaisen asianajajakunnan historia*. Edita, 2009, 15.

4. Yrjö Raevuori, *Suomen asianajotoiminnan vaiheita*. WSOY 1968, 16.

5. Pihlajamäki 2009, 204–208.

6. *Samhällets pestbölder. Bidrag till fin-de-siècle-moralen afen erfaren. II Våra Bränvinsadvokater*. Stockholm 1898.

7. Eero Yrttiaho, *Tuomarimentaliteetti ja kansan oikeustaju. Oikeudenkäynnin representaatiot suomalaisessa kaunokirjallisuudessa ja mediassa käytävässä oikeudenmukaisuuskeskustelussa*. Lapin yliopisto 2000; Pihlajamäki 2009, 204, 206–208. Ruotsissa kaunokirjallisuuden asianajajia on tarkastellut Kjell Å. Modéer artikkelissaan Synen på litterära advokater från Strindberg till Westö. Föredrag i Strindbergsällskapet i Lund den 22.1.2015, WordPress.com (5.9.2018).

8. Pia Letto-Vanamo, *Suomalaisen asianajalaitoksen synty ja varhaiskehitys. Oikeushistoriallinen tutkimus*. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1989; Raevuori 1968.

9. Mia Korpiola, Introduction. Teoksessa Mia Korpiola (toim.) *Legal Literacy in Premodern European Societies*. Palgrave 2018, 5–6. Ks. myös Kirsi Vainio-Korhonen, Lekmäns skriftliga och rättsliga kunnande i början av 1800-talet. *Historisk Tidskrift för Finland* 2 (2019), 218–247.

10. Ks. esim. Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. SKS 2013.

11. Antti Puhakka, Jussi jutturessu. *Suometar* 17.8.1847.

S u o m e t a r .

N° 33.

Helsingissä 17:tenä päivänä Elo-kunta

1847.

Jussin juttureisfu. *)

(Lähetetty.)

Tämä laulu laitettuna
 Tubman Jussin juttureista,
 Kuin on Suomi sotettuna,
 Kovan peitossa pietty,
 Wanhan kielen wallan alla,
 Nuosin kielen koltteista,
 Tonta kuullut kaupungista,
 Kanseliesta kansiibista;
 Kuin me kirjan kirjoittamma
 Sawon selvillä sanoilla,
 Kotta kirja kiskaitaban,
 Siiten wensa wiskataban,
 Itäisesti ärjytään,
 Wida päässä wistotaban.
 "Mitä tullut tubma Jussi,
 Kuka tonna kirjan tehyt,
 Kuin on Suomessi jowaisiut,
 Sawon kieltä kirjoittama?"
 Jussi huono huokaisfelen,
 Paimuwi paboille mielin,
 Tuobon werafki wetawi
 Wänen kammun kanseliesta:
 "Tuolta tullut Karjalasta,
 Samonnut Sawon rajoilta,
 Kuulin Suomeksi sopiwan
 Kartan kansa kanselihin!"
 Siiten pannahan paperit,
 Sanat alle anturoihen,
 Wiedään ufos owesta,
 Pois pihalle portataban,
 Laistihin alas rapuista,
 Sulki päälle sotkätihin,
 Jussille julistettihin:
 "Käy nyt karttakammarihin,
 Dia' fieltä uusi kartta,
 Saa' kartta samamäköinen,
 Olä Suomeksi solaise,
 Sawon kieltä kirjoittele,
 Hae ruotififi lufija,
 Wenskan kielen kirjoittaja!"
 Jussi juokfi joutufasti,
 Paibatti bajalla bapfin,
 Kaupungin katuwa mdyen
 Kartanmyöjän kammarihin,
 Lantit taskussa lapatti,
 Wastifullat luffarossa;
 Tuli kauppa kartan kansa,
 Waban mafku räntärisä,
 Wabat loppui luffarista,
 Wastifullat luffarosta,
 Uupui kartan kauppiaille,

*) 1845 vuoden Morgonblad'issa ruotififi jo ollut.

Tengan werta jäi werafki;
 Jussi puittawi pihalle;
 Poies karttakammarista,
 Pani kartan kainaloosta,
 Ilfoi astua' katuwa,
 Paimuwa paboille mielin,
 Katseli kivitatuwa,
 Kuin rabat rakosta loppui,
 Wastifullat luffarosta;
 Tuli wanha wirtabeitto,
 Kelmii kappiitti katuwa,
 Harjusalkki hartioilla,
 Suolilla ou wöy foria,
 Napit wastaesta walettu,
 Hopyalla hoiwattuna,
 Saappahat joman näköiset,
 Kuultotengät keltwölliset;
 Ilfoi Jussille juella,
 Suomen miestä surfutella:
 "Mitä oot paboilla mielin,
 Katsieler katuwa pitkin?"
 Jussi huono huokaisfelen,
 Wurehella muistelewi:
 "Sitä oon paboilla mielin,
 Katselen katuwa pitkin,
 Kuin ei kirja selwamunna,
 Kartta kanselin sifälle,
 Waiit' oil Suomi suorien pantu,
 Sawon selvillä sanoilla,
 Poies pihalle portattihin,
 Sulki päälle sotkätihin."
 Tuobon wirtfi wirtabeitto,
 Wenskan waijari wetafi:
 "Kules ukko, kuin fanelen
 Jutustafi Suomen Jussi,
 Käy'päs karttakammarihin,
 Dia' fieltä uusi kartta,
 Minä wenskatfi wetafen,
 Nuosin kieltä kirjoitelen."
 Jussi päästäwi paperit,
 Kaimoi kartan kainaloosta,
 Tuosfa kartan kassalewi
 Wirtabeitto walmibitfi,
 Kotta Jussille julisti,
 Jmoitti iloifen mielen:
 "Käy' nyt tänne kammarihin,
 Kotta wensa wiskataban,
 Pannahan paperin päälle,
 Saapi ruotififi lufea'
 Kaitfi herrat kanseliesta,
 Sitä portia' pihalle,
 Panna' kaulle karttoasi,
 Kotta kirjat korjataban,
 Juttufi julistetaban."
 Kuin tuo wieras wirtabeitto,

ruotsinkielisten oli etsittävä apua asiakirjojen laatimiseen ja niiden tulkintaan.

Suomen kielen puolesta kirjoittivat monet muutkin rahvaan runoniekat. Esimerkiksi talollinen Paavo Korhonen (1775–1840) oli jo vuonna 1835 pyytänyt Helsingin herroja toimimaan niin,

■ Kuva 1. Antti Puhankan runo "Jussin juttureissu" julkaistiin *Suomettaressa* 17.8.1847.

että tuomarit ja sihteeri käyttäisivät asiakirjoissa suomea.¹² Vuonna 1855 Antti Manninen (1831–1866), itseoppinut talollisen poika, josta

tuli maanviljelyskoulun johtaja, valitti maaseutukirjeessään, ettei suomeksi voi ajaa asioita oikeudessa, vaan oli palkettava nurkkasihteeri. Jos asiakirjat olisivat suomeksi, käännösongelmat poistuisivat, väärynmääräykset vähenisivät eikä nurkkasihteereille menisi rahaa. Jos talonpoika saisi käsiinsä ”kaikista oikeuksista suomalaiset päätökset ja protokollat, että tajuaisi itse selvästi kirjojensa sisälläpidon, ettei tarvittis mennä kala-eli lihakontin kanssa niitä luettamaan toisilla.”¹³

Juhani Ahon *Kevät ja takatalvi* -romaanissa pitäjän herrasmiehet keskustelevat ruotsinkielisistä asiakirjoista ja niiden aiheuttamista ongelmista rahvaalle. Rovasti antaa asiasta konkreettisen esimerkin:

Mennä talvena yöpyi meillä kovassa pyryssä muuan ylimaana ukko, suksilla hiihtäen. – Minne matka? kysyin minä. – Helsinkiin, ja jos ei sieltä apua lähde, niin ehkä vielä edemmäksiin. – Mitä sinne? – Lakia luettamaan! – Eikö niitä osata lähempänä lukea? – O-osattaneen, osattaneen hyvinkin, mutta enpä usko heihin, meidän puolen osajiin. – Näytäpä! Katsotaanhan!... Se oli kihlakunnan oikeuden päätös jutussa, jonka ukko oli nostanut naapuriaan vastaan luvattomasta kaskeamisesta hänen maillaan. Ukko oli voittanut, mutta kun hän meni niitä, *minkä sihteerin kanssa lienee mennyt*, naapurilleen luettamaan, niin selittikin sihteeri, ukon uskon mukaan naapurin lahjoma, että päätös ei sisältänytkään sitä, mitä ukko oikeudessa oli luullut kuulleensa sen sisältävän. Toinen sihteeri selitti kyllä toisin, mutta naapuri uskoi ensimmäistä.¹⁴

Ahon romaani valottaa suomalaisuusliikkeen ja herännäisyyden suhdetta 1840-luvulla. Aateromaani on myös Santeri Alkion vuoteen 1867 sijoitettava *Murtavia voimia*, jossa siinäkin kielikysymys tulee esiin. Talollinen muistuttaa poikaansa suomenkielisen asiakirjan kohtalosta:

Etkö muista, kun me Metsä-torpparin kanssa yritimme viime käräjissä kiinnittää sitä Valeen tekemään kontrahtia, niin tuomari määräsi Kaleniuksella teettämään uuden kontrahdin ruotsinkielellä? Ei kelvannut edes se, kun se oli talonpojan tekemä ja suomenkielinen.¹⁵

Toinen isäntä on sitä mieltä, että jos talonpojat asettuvat herroja vastaan, heidän asiansa ottavat ajaakseen vain nurkkasihteerit, ”kaiken arvonsa ja luottamuksensa menettäneet siat”. Tähän on hänen mielestään syynä suomen kieli, jota ei tuomioistuimissa ymmärretä eikä kuunnella.¹⁶

Vuoden 1863 kieliasetus takasi yhtäläiset oikeudet suomen kielelle. Asetuksessa säädettiin, että suomenkielisiä asiakirjoja voitiin jättää virastoihin ja tuomioistuimiin. Lisäksi oli toimitettava niin, että valtion elinten ja laitosten tuli tuottaa suomenkielisiä asiakirjoja. Tämän toteuttamiseen annettiin kahdenkymmenen vuoden määräaika. Tämän jälkeenkin lehdissä valitettiin virkamiehistä, joiden suomen taito oli heikko. Tavallisten ihmisten ongelmana oli olematon tai huono kirjoitustaito. Myös lukutaidossa oli puutteita: käsin kirjoitetun tekstin lukeminen oli vaikeaa ihmisille, jotka olivat tottuneet lähinnä fraktuuralla painettuun tekstiin. Kirjoitustaidon hankkimiseen kannustettiin esimerkiksi *Suomettareen* vuonna 1851 lähetetyssä kirjoituksessa. Siinä kerrotaan itseoppineesta nuorukaisesta, joka oli saanut käsiinsä *Asian-ajaja*-nimisen kirjan.¹⁷ Opas osoittautui hyödylliseksi:

Tämän johdatuksella alkoi hän nyt kirjoitella kyläläisillensä kaikenlaisia kirjoja, niin kuin: kuitteja, welka- ja takaus-kirjoja, kontrahtia j. m. s. Hän kirjoitti monta werraa helpompaan palkkaan, kuin pitäjässä olemat Herrasmiehet, ja näin tawoin tuli hän moneen kylään tiettyksi ja luotetuksi, sillä hän taisi kirjoittaa Lain vaatimusten mukaan ja sen wuoksi ei hänen kirjoituksiansa polettu missään oikeudessa;

12. Paavo Korhonen, Suomen kielen huonosta arvosta. Teoksessa *Vihta-Paavon Runot ja Laulut*. Vanha Rautalammin Korhosten sukuseura ry. 2001, 238–239. Ks. esim. Antti Mannisen (1831–1866) runo ”Suomen kielestä” (*Suometar* 16.6.1848).
13. A. M–n, Mikkelistä 11 p. kesäk. *Suometar* 29.6.1855. Kirjoitustaidon hyödyistä Manninen kirjoitti talonpojille tarkoitettussa opaskirjassaan *Taito ja Toimi*. Lyhykäinen käsikirja Talouden hoitajille. Toinen lisätty painos. Edlund 1863, 5. (1. p. 1856).
14. Juhani Aho, *Kevät ja takatalvi*. SKS 2006, 187–188. (1. p. 1906.) Kursivointi A.K.
15. Santeri Alkio, *Murtavia voimia*. *Kuvauksia katovuoden 1867 ajoilta*. Werner Söderström 1896, 83, 84.
16. Alkio 1896, 28.
17. [Robert Trapp], *Asianajaja, eli Lain-opillinen käsi-kirja Suomen kansalle. Alkupuustawittain koottuja lainsäätöjä, asetuksia ja julistuksia, jokaiselle tarpeelliset tietää laillisissa asioissansa, sekä niihin kuuluwien kirjoitusten kaawoja*. A. F. Cederwall 1847.

■ Taulukko 1.

Tekijä	Teos	Henkilöhahmon nimi tai nimitys	Vuosi	Ominaisuuksia
	<i>"Juttu-uhri" (Sanan Saattaja Wiipurista)</i>	Virka-heittolas, Komsarjus, kelmi	1840	Petollinen, pitkittää juttua, asiakas tekee konkurssin ja tappaa itsensä
	<i>"Kaksi renkiä" (Maamiehen Ystävä)</i>	Komisarjus	1845	Ahne, pitkittää juttua
Antti Puhakka	<i>"Jussin jutturessu" (Suometar)</i>	Virkaheitto, kelmi	1847	Ovela, hyvät vaatteet, vie rahat, ruotsintaitoinen, asuu kaupungissa, tulee kalliiksi
Pietari Päivärinta	<i>Isäin pahat teot lasten päällä</i>	Valvoherra	1887	Petollinen, viinaanmenevä
	<i>"Koiraharjun kolme ruotilaista" (Savo)</i>	Virkaheittoja tuomarin kirjureita ja asianajajia	1889	Juoppoja, raitistuvat Koiraharjun isännän avulla
Niilo Kivinen	<i>"Vanhoillinen" (Pohjalainen)</i>	Santeri Tohula	1891	Ei vakinaista asuinpaikkaa, rahaton, viraton "herra"
Kauppis-Heikki	<i>Laara</i>	Sihteeri Toiminen	1893	Juoppo, asuu kaupungissa, vähissä rahoissa
Santeri Alkio	<i>Murtavia voimia</i>	Herra Kalenius	1896	Juoppo, herrojen käskyläinen, vakuutuspetoksia, pettää nimismiehenkin
"San."	<i>"Ymmärrys hoi, äly älä jätä!" (Nuori Karjala)</i>	Nurkkasihteeri Kurjalin	1899	Ovela, voittaa juttunsa ja pelastaa talonpojan, asuu kaupungissa
Santeri Ingman	<i>Lahjoitusmailla</i>	Koironen	1899	Virkaheitto nimismies, juoppo, petollinen, mutta lopulta omatunto kolkuttaa
"Tahvo"	<i>"Asianajaja" (Wiipuri)</i>	Nurkkasihteeri	1901	Ovela, voittaa juttunsa
Larin-Kyösti	<i>"Nurkkasihteeri Hansnerus" (Suomen Kaunokirjailijaliiton albumi)</i>	Nurkkasihteeri Hansnerus	1902	Virkaheitto kärjäkirjuri, juoppo, petollinen, puolihullu
Juhani Aho	<i>Kevät ja takatalvi</i>	Kärjäkirjuri	1906	Juoppo
Väinö Kataja	<i>"Anttilan vanhan isännän paragraafi" (Maalaiskuvia I)</i>	Kommeksen Matti	1908	Juoppo, ovela
Väinö Kataja	<i>"Maalaisjuristi" (Joulutunnelma)</i>	"Ylimaan lakimies" Nällhuuti	1914	Ovela, itsetietoinen, nolaa helsinkiläisen asianajajan
Johannes Häyhä	<i>"Harakanvarpaat" (Alkuperäisiä kertomuksia entisiltä ajoilta I.)</i>	Tuomarin kirjuri Blomberg	1911	Juoppo, väärentäjä, puhuu ruotsinvoittoisesti

Johannes Häyhä	"Herrasmies" (Alkuperäisiä kertomuksia entisiltä ajoilta I.)	Junu (Johan Adolf) "herrasmies"	1911	Ylioppilas, tuomarin kirjuri, entinen lääninhallituksen kanslisti, juoppo
Johannes Häyhä	"Lautamies" (Alkuperäisiä kertomuksia entisiltä ajoilta I.)	Kärjäkirjuri Mellin	1911	Viinaanmenevä, köyhä
Kario [Kaarlo Karikko]	Lakiasia. Näytelmä kolmessa näytöksessä.	Tuomarin kirjuri Ilmola, "herra sihtieri"	1911	Tietää arvonsa asianajajana
J. H. Erkko	"Nuori Aatami" (Kotoisia tarinoita)	Herra Nurkkelin nurkkasihteri	1911	Herraskainen, itsetietoinen, ruotsintaitoinen
Kauppis-Heikki	"Metka" (Savolaisia tarinoita)	Metka (Klaus Klemens Wladimir Lukander)	1912	Juoppo, entinen puhtaaksikirjoittaja ja varanimismies
Väinö Kataja	Kun isoja herroja kulki Heinärannan kautta	P.A. Horslund eli Horslunti	1913	Itsellinen, kielto esiintyä oikeudessa, laatii ilmianon kenraalikuvernöörille
Juho Hoikkainen	Viinamäen Eenokki	Gustaf Tikander "herrassöötinki"	1916	Kärjäkirjuri, nimismiehen apulainen, koulu jäänyt kesken, juoppo, tuhopoltto, tappaa itsensä
Viljo Kojo	"Korkea oikeus" (Kylä ja kaupunki)	Timo Nikoteemus Saparo	1916	Juoppo, ovela, kirkonkylän kirjuri
Tiitus (Ilmari Kivinen)	Siitä nousi hirmuinen prosessi	Nils Pehr Bums eli Nilsperi	1916	Virkaheitto nimismies, asuu kaupungissa, viinaanmenevä, ovela
Emil Elenius	"Pelastus" (Saarelaiskuvia)	Herra Asarias Andersson	1921	Entinen raatimies, kaunopuheinen, viinaanmenevä, voittaa salakuljettajien jutun
Kauko Kennäs	Laamanni Strömberg ja hänen apulaisensa	Juha Niskanen eli Niskasukko	1924	Juoppo kärjäkirjuri
Lauri Pohjanpää	"Kärjäillä" (Metsän satuja ja muita runoja)	Advokaatti	1924	Viinaanmenevä
Emil Elenius	Saarelaisvallesmanni	Esaias Hendolin "Maisteri"	1925	Kärjäkirjurin toimensa juonut kiertokoulunopettaja
Kaarlo Hemmo	"Lakimies laskettelatinoo" (Savolaene kalakukko)	Herra Töller	1927	Tutkinnon suorittanut, virkaheitto, juoppo, ovela
Kaapo Murros	"Nurkkasihteri" (Lainlukijoita ja kärjäkansaa)	Nikkari, John A. Svanbäck, Johan Anselmi Niirainen, Anselmi J. Nokela	1952	Monia ammatteja ja nimiä, tuhopoltto, väärännöksiä
Kaapo Murros	"Herastuomarien kekkerit (Lainlukijoita ja kärjäkansaa)	Juuso Kriivari	1952	Koulua käynyt, hyvämaineinen. Viinaanmenevä, mutta käräjien aikana raitis

waan ymmärtäväiset oikeus-Herrat, monestikkini, nähtyänsä asia-miehellä selvän Suomalaisen kirjan, ottivat halukkaammin sen vastaan, kuin toisen miehen Ruotsalaiset kirjat; sillä tuon arwaan jokainen, että ”uusi aina hempiämpi!”¹⁸

Kaunokirjallisuudessa tällaista miestä edustaa *Seitsemän veljeksien* jahtivoudiksi valittu Eero, ainoa kirjoitustaitoinen Kiven veljeksistä:

Paljon käytteli häntä nimismies käskyläisenänsä läänissä, sillä hyvinpä tavallisesti onnistuivat hänen ajamansa asiat. Hänen kuntonsa kirjoituksessa ja luvunlaskussa saattoi myös hänelle paljon tointa ja askareita, ja myöskin sisääntuloja.¹⁹

Koulupudokkaat, virkaheitot ja itseoppineet

Monissa teksteissä nurkkasihteeri on päätyntä työhönsä keskeytettyään opintonsa. Larin-Kyöstin runossa nurkkasihteeri Hansnerus oli potkittu lukiosta huonon käytöksen vuoksi.²⁰ Pietari Päivärinnan ”Valvoherra,” joka laati ”kauppa- ja velkakirjoja, piti kalunkirjoituksia ja huutokauppoja niille, jotka häntä niihin vaativat, ajoi ihmisten käräjä- ja muita oikeuden asioita,” oli käynyt koulua melkoisen määrän. Kertojan mukaan hänet oli kuitenkin erotettu, ehkä jonkin rikoksen tähden.²¹ Johannes Häyhän kertomuksessa ”herrasmieheksi” kutsuttu kirjuri on pikkuporvarin poika, joka ei saanut opintojaan päätökseen.²² Juho Hoikkasen romaanissa esiintyvän Gustaf Tikanderin tarkoituksena oli nousta hyvinkin korkealle, mutta hänestä oli tullut vähäpätöinen tuomarin kirjuri. Ruotsia hän kyllä osasi, mutta kirjat olivat jossakin vaiheessa ”luiskahtaneet

kaivoon”²³ Nimimerkki Kauko Kennäksen (Eino Nyssölä) kärjäkirjuri Niskasnen kerrotaan olleen jumaluusopin ylioppilas, jonka kirjat pysyivät koskemattomana, kunnes hän vuosikymmenen kuluttua lähti Helsingistä ja alkoi viettää kiertelevän kärjäkirjurin elämää.²⁴

Juhani Ahon kirjurilta näyttävä vanha mies romaanissa *Kevät ja takatalvi* on käynyt pitkälti koulua, koska hän osaa latinaa ja kuvaa kylätappelia homeerisena näytelmänä. Hän tarjoaa viinaa maantiellä tapaamilleen ylioppilaille:

- Var så god, får de' inte lof att vara? Eikö kelpaa? tämä on pappilan parasta rypälettä - renarågen - skål!²⁵

Sama hahmo esiintyy myös kohtauksessa, jossa herraseurue juo totia ja pelaa korttia, juhlien Paavo Ruotsalaisen ja hänen uskonveljiensä saamaa tuomiota.²⁶ Helsingiläiset ylioppilaat vierastavat tätä hahmoa, mutta paikallisten herrojen seuraan hän kelpaa.

Talonpoikaisista oloista lähtenyt nuori mies, joka ei onnistu pääsemään yhteiskunnan viireille oksalle, esiintyy realistisen kirjallisuuden henkilötyypinä.²⁷ Juhani Ahon romaanissa *Helsinkiin* herrasmiehet keskustelelevat ongelmista, joita suomenkieliset talonpoikaisylioppilaat kokevat yrittäessään nousta parempiin asemiin. Kapteeni toteaa, että harvoista tulee ylempiä virkamiehiä:

Talonpoikain pojat jäävät joko pahaisiksi maapapeiksi tai kanslisteiksi ja *nurkkakirjureiksi*, joiden varain puutteessa tai nääntyneinä suurten velkakuormain alle on täytyntä lakkauttaa lukunsa.²⁸

18. Käyttävätkö Talonpojat hengellisesti ja ajallisesti hyödyksensä tämän aikaisia Suomalaisten kirjailioiden teoksia? *Suometar* 1.7.1851, julkaistu myös *Maamiehen Ystävissä* 12.7.1851.

19. Aleksis Kivi, *Kootut teokset I. Kertomuksia*. 4. painos. SKS 1944, 450.

20. Larin-Kyösti, Nurkkasihteeri Hansnerus. *Liitto. Suomen Kaunokirjailijaliiton albumi* 1 (1902), 134.

21. Pietari Päivärinta, *Isäin pahat teot lasten päällä*. Adolf Allardt 1887, 98. ”Valvoherra”-nimitys on peräisin hokemasta ”kyllä minä valvon, kyllä minä valvon.”

22. Johannes Häyhä, Herrasmies. Teoksessa *Alkuperäisiä kertomuksia entisiltä ajoilta* I. Kansa 1911, 96.

23. Juho Hoikkanen, *Viinamäen Eenokki. Kertomus*. Kirja 1916, 14, 41, 106.

24. Kauko Kennäs [Eino Nyssölä], *Laamanni Strömberg ja hänen apulaisensa. Käräjiltä nähtyä ja kuultua*. Otava 1924. Ks. myös Mia Korpiola, Entisajan kärjäätunnelmia moraliteettien ja kielikiistojen maustamana, <https://blogit.utu.fi/ oikeudellinentietotaito/blogi/> (26.6.2019).

25. Aho 2006, 123.

26. Aho 2006, 487.

27. Pekka Tarkka, *Putkinotkon tausta. Joel Lehtosen henkilöt 1901–1923*. Otava 1977, 170–171.

28. Juhani Aho, *Helsinkiin*. SKS 1997, 44. (1. p. 1889.) Kursivointi A.K.

Tällaista ”salon siirrokasta” kuvataan Joel Lehtosen runossa seuraavalla tavalla:

He koulun käy. Pää, voimat oivat ois.
Saa valko-lakin, alkaa kuperkeikat.
Ah, uraa etsein, jos ees veri vois
opastaa! Vieraat suvulle on seikat.
He yksin harhaa. Mikään heille sovi
ei oikein. Mut on huolten unhoitus
uus elo, maljat, riemut. Havahdus:
ei varaa heimolla, suur velkain lovi!
Nyt pakoon! Hyv'on, *nurkkakirjuriksi*
jos pääsee. [...] ²⁹

Paitsi keskeytyneet opinnot, myös viran menettäminen johtaa fiktiassa nurkkasihteerin uralle. Antti Puhakan runon kirjuria kutsutaan virkkeitöksi. Tiituksen eli Ilmari Kivisen romaanin hahmo Nils Pehr Bums ei ollut suorittanut lainopillista tutkintoa, mutta hän oli toiminut ison pitäjän nimismiehenä, halliten aluettaan rautaisella valtikalla. Ura oli päätyneet potkuihin vallesmannin ajettua juopuneena päin vastaan-tulijaa. Kaupunkilaisetkin turvautuivat Nilsperin apuun erityisesti sellaisissa jutuissa, joita tutkinon suorittaneet asianajajat eivät halunneet ottaa ajettavikseen. Nurkkasihteerin nimityksestä mies kuitenkin suuttui. ³⁰ Esaias Hendolin, joka esiintyy Emil Eleniuksen romaanissa, on kärjäkirjurin toimensa juonut mies. Hän toimii saaristossa koulumestarina ja kyläläisten kirjurina. Vallesmanni suhtautuu ”Maisteriin” positiivisesti, koska tämä auttaa häntä suomenkielisten asiakirjojen laatimisessa. ³¹

Kauppi-Heikin henkilö hahmo Metka (Klaus Klemens Wladimir Lukander) oli käynyt ”latinakoulua” kymmenen vuotta. Hän oli saanut suhteiden avulla ylimääräisen puhtaaksikirjoittajan paikan ja toiminut sittemmin apulaisnimismiehenä, kunnes joutui erotetuksi. ³² Larin-Kyöstin nurkkasihteerin Hansnerus ”kynäherran laiha viran sai”, mutta menetti sen haukuttuaan tuoma-

rit ja naimakaaren. ³³ Koironen, Santeri Ingmanin henkilö hahmon, kerrotaan toimineen tuomarina, mutta juoneen itsensä rentuksi. ³⁴ Sama kohtalo on myös Kaarlo Hemmon päähenkilöllä:

Lakimies se herra Töller olj sekä olj täyvelliset tuomartutkinnot ja muut eksalomit suorittanna. Mut ku vielä lisäksi rupes viinamieheks, niin se alako kasvoo allaapäe niinku lehmän häntä, *eikä siitä lopuks ollunna muuks ku sihtiermieheks.* ³⁵

Kouluja käyneet, mutta nurkkasihteeriksi päätyneet olivat siis kokeneet sosiaalisen laskun päätyessä kirjureiksi ja asioitsijoiksi, kun taas talonpoikaisen kansan parista kirjoitustöihin ryhtyneet itseoppineet pyrkivät nousemaan yhteiskunnallisessa arvoasteikossa. Herraksi haluava ei useinkaan saanut osakseen ympäristönsä kunnioitusta. Santeri Tohulaa, entisen talollisen poikaa, kutsutaan virattomaksi herraksi Niilo Kivisen romaanissa. Kuinka Tohula oli kirjurintaitonsa hankkinut, ei käy tekstistä ilmi. Ironista on, että hän laati kirjoitustaidottoman talonpojan puolesta kansakoulua vastustavan vetoomukseen:

Monta tuntia kirjoitti Santeri ja koko pape-riarkki täyttyi. Pitkäveteisesti siinä selitettiin kunnan köyhyyttä, kuinka maa ei tahtonut täällä antaa työlläkään viljaa, kuinka köyhiä on paljon ja kunnan verot suuret. Pappilaakin oli täytyneet ehtimiseen korjata, kirkko tarvitsi korjaamista. Viinaverorahat tarvittiin kiertokoulunopettajan palkkaamiseksi. ”Näihin asiaseikkoihin nojautuen”, – niin loppui valituskirjoitus – ”ja kun kunnassa kerran on jo kiertokoulu ja sunnuntaioulujakin on, ja niitä pijetään melkein joka pyhä ja niissä opetetaan Jumalan sanan valoa, niin on mejän allekirjoitettujen toivomus, että Herra Kuvernööri kumoaisi sen Pääötksen, jonka kuntalaiset tekivät yllä mainittuna päivänä.”

29. Joel Lehtonen, *Onnettomat salon siirrokkaat. Rakkaita muistoja.* Otava 1911, 22. Kursivointi A.K.

30. Tiitus, *Siitä nousi hirvuihin prosessi. Kertomus.* Kirja 1916, 60.

31. Emil Elenius, *Saarelaisvallesmanni.* Werner Söderström 1925, 230–232.

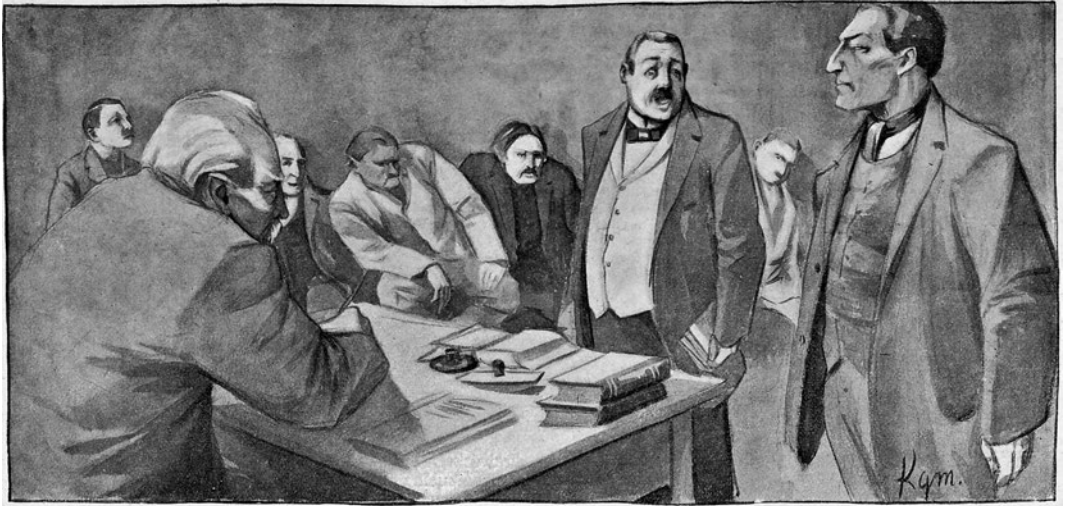
32. Kauppi-Heikki, Metka. Teoksessa *Savolaisia tarinoita.* Werner Söderström 1912.

33. Larin-Kyösti 1902, 134.

34. Santeri Ingman, *Lahjoitusmailla. Historiallinen näytelmä. Neljä näytöstä kuutena kuvaelmana.* Werner Söderström 1900, 50, 60–61.

35. Kaarlo Hemmo, Lakimies laskettel latinoo. Teoksessa *Savolane kalakukko ja mueta uusia rupatuksia.* WSOY 1927, 149. Kursivointi A.K.

■ Kuva 2. Aapo Kangasmaan kuvitusta Väinö Katajan kertomukseen Maalaisjuristi. Lähde: Joulutunnelma 1914.

Ylli veti koukeraisen puumerkkinsä nimensä alle. Ja hän käski Santeria kokoamaan nimiä kirjoituksen alle sekä antoi hänelle 10 markkaa.³⁶

Henkilöiden karakterisointi: nimet, vaatteet, eleet ja ilmeet

Nimeäminen on yksi henkilöihahmon karakterisoinnin tavoista.³⁷ Sukunimet Toiminen, Kriivari ja Nurkkelin kertovat henkilöihahmon elinkeinosta, kun taas Nurkkelin, Koironen ja Kurjalin³⁸ luovat vähättelevän tai kielteisen leiman analogioillaan ("nurkka", "koira", "kurja"). Nils Pehr Bums ja Teemu Nikoteemus Saparo viittaavat koomiseen hahmoon. Useilla nurkkasihteereillä on ruotsinkielinen sukunimi (Lukander, Blomberg, Mellin, Töller), mikä korostaa heidän kotikentätuaan hallinnon ja oikeuslaitoksen piirissä. Jotkut nimet viittanevat kouluikäiseen nimenvaihdokseen (Hansnerus, Kalenius). Sosiaalisesta nousuhalusta kertoo esimerkiksi nimen ruotsalaistaminen. Johannes Häyhän kertomuksessa siltavoudin paikkaa hakeva Matti Lempiäinen toi nimismiehelle lahjoja ja kertoi kirjoitustaidostaan:

Olenhan minä pidellyt perunkirjoituksia, talonjakoja, kirjoitellut kauppakirjoja, kontrakteja, ynnä muuta sellaista toimitellut ja aina minun kirjoitukseni ovat kelvanneet sekä oikeuksiin, että muihin paikkoihin.

Päästyään virkaansa hän muutti nimensä Mattias Lembliniksi.³⁹

Kaapo Murroksen kertomuksen päähenkilön nimi oli aluksi Nikkari. Häntä ei kuitenkaan pidetty täyspainoisena puuseppänä, mutta nopeana ja taitavana kirjoitusmiehenä häntä käytettiin erilaisten asiakirjojen laatijana. Hänestä tuli asioitsija J. A. Svanbäck. Kansalaissodan jälkeen hän alkoi hoitaa torpparien asioita, nyt Nokelan nimellä. Luettuaan asutuslakia hän arveli olevansa tarpeeksi pätevä hoitelemaan asioita lautakunnissa ja oikeusistuimissa: "Hän hypisteli kontrakteja ja asiakirjoja, selvitteli asioita ja kirjoitteli supliikkejä, yllytteli ja kääri kokoon käsirahoja." Miestä alettiin nimittää tuo-

36. Niilo Kivinen, *Vanhoillinen*. Lehtimäki-seura 2001, 47–48. (Julkaistu jatkokertomuksena *Pohjalaisessa* 1891.)

37. Henkilöihahmon konstruoinnista ks. esim. Shlomith Rimmon-Kenan, *Kertomuksen poetiikka*. Suom. Auli Viikari. SKS 1991, 79–91 ja karakterisoinnista Jakob Lothe, *Narrative in Fiction and Film. An Introduction*. Oxford University Press 2000, 81–84.

38. San., Ymmärrys hoi, äly älä jätä! *Nuori Karjala* 24 (1899), 86.

39. Johannes Häyhä, Harakanvarpaat. Teoksessa *Alkuperäisiä kertomuksia entisiltä ajoilta* I. Kansa 1911, 132, 142.

mariksi. ”Pian nähtiin kaupungin liikekadun varrella muhkea maalattu kyltti: ”Asianajotoimisto, om. Anselmi J. Nokela, lakimies, erikoisala torppariasiat.”⁴⁰ 1920-luvulla suomenkielisestä nimestä oli tullut käypää valuttaa.

Nurkkasihteerin ulkonäköä kuvataan vain muutamassa tekstissä. Päivärinnan Valvoherra on ”pieni, suippopäinen mies, jolla on punainen tukka ja parta, suurehko, vähän kyömyinen nenä, matala otsa ja pienet, pihkakarvaiset silmät, jotka alati vilkkuilivat sinne tänne ympärillensä.” Varmemmaksi vakuudeksi kertoja toteaa, ettei Valvoherra ollut ”mikään miellyttävän näköinen mies.”⁴¹ Tiituksen henkilöhahmo Nils Pehr Bums on lyhyt, paksu ja punanenäinen, ja punaisuus liittyy myös Teemu Saporon ulkonäköön: hänellä on viinan punertama nenä ja ruskeaksi savustuneet sormet.

Yhteiskunnallinen asema ja varallisuus paljastuvat henkilöhahmon vaatetuksesta. Puhakan runon kirjuri komeilee hienoissa vaatteissa: ”Harjustakki hartioilla, / Suolilla on vyö soria. / Napit vaskesta valettu, / Hopiolla holvattuna, [...]”⁴² ”Harjustakki” viittaa epoleteilla varustettuun takkiin, joka oli tehty verasta, hienosta ja kalliista vilakankaasta. Verka kuului herrojen pukuihin, kun taas talonpojat pukeutuivat sarkaan. Väinö Katajan ”Ylimaan lakimies” Nällhuuti pukeutuu lappilaisittain, mutta asussa on säihkettä: hän tulee käräjätaloon ”laajassa poronnahka-kauhtanassa, lakki kallellaan ja jalassa koreat säpäkkeet ja kiiltävät siepakat keltavihreine tupsuineen.”⁴³ Kiilto liittyy myös herra Nurkkelinin auringossa välkkyviin verkavaatteisiin. Hänellä on myös keppi ja isokokoiset silmälasit. Kaapo Murroksen asioitsijan nenällä keikkuvat kultasankaiset silmälasit,⁴⁴ ja Kojon runon nurkkasihteerin katsoessa asiakastaan hänen silmälasinsa ”tiipattavat” nenän

latvalla.⁴⁵ Silmälasit ovat kepin ohella yksi erotautumisen merkeistä: ne kuuluvat pikemminkin herrojen kuin rahvaan habitukseen.

Myös taloudellisen ja sosiaalisen aseman muutokset näkyvät pukeutumisessa. Häyhän ”herrasmies” ryhtyy tuomarin kirjuriksi saadaksesen vaatteet päälleen, mutta ratkeaa juomaan entistä kiivaammin: ”Uudet vaatteensa vaihetti hän vanhoihin, kuluneisiin repaleihin ja välirahat menivät kapakkaan.”⁴⁶ Kauko Kennäksen kirjuri oli Änäsin kartanoon tullessaan ruumiinsa verhona vain alusvaatteet, palttoo ja kalossit. Alkion romaanissa nimismies ja kapteeni komeilevat susiturkeissa, mutta nurkassa kyyhöttää ”Kaleniuksen herra” huononlaisissa pukimissa. Kun Kalenius pääsi varanimismiehen kätyriksi, hänen yllään nähdään herrasvaatteet.⁴⁷ Emil Eleniuksen kertomuksessa kirjuri toimiva entinen raatimies Asarius Andersson on ilmeisesti nähnyt parempia päiviä, koska hän on ”hienosti, jos kohta kuluneesti ja haalistuneesti pukeutunut herrasmies.”⁴⁸ Ahon romaanissa ylioppilaat kohtaavat vanhan miehen, joka on ”puoleksi herrasmiehen näköinen, kärjäkirjuri tai semmoinen [...]”⁴⁹ Monia nurkkasihteerejä luonnehtiikin vaillinaisuus tai puolinaisuus, joka liittyy keskeytyneeseen koulutukseen tai vakinaisen viran puutteeseen. Puolinaisuus liittyy nurkkasihterien kohteluun: säätyläiset karsastavat pudokkaita ja rahvas niitä, jotka matkivat herrojen elkeitä. Niilo Kivisen romaanissa talollinen vastustaa kansakoulua, koska ”Tohulan Santeri ja muut sellaiset nurkkakirjurit osottavat että ’herra ilman virkaa on kuin koira ilman häntää.’”⁵⁰

Henkilöä luonnehtivat myös hänen puhetansa ja eleensä. Nurkkelinin taivasta tähyävä nokka kertoo ylemmydentunnosta.⁵¹ Nilsperin katse on vaikuttava: kun hän ”muljauttaa ras-

40. Kaapo Murros, Nurkkasihteeri. Teoksessa *Lainlukijoita ja kärjäkansaa*. Arvi A. Karisto 1952, 49.

41. Päivärinta 1887, 98.

42. Puhakka 1847.

43. Väinö Kataja, Maalaisjuristi. *Joulutunnelma* 1914.

44. Murros 1954, 49.

45. Viljo Kojon, Korkea oikeus. Teoksessa *Kylä ja kaupunki. Laatukuvia*. Otava 1916, 32.

46. Häyhä 1911 (”Herrasmies”), 96–97.

47. Alkio 1923, 233.

48. Emil Elenius, Pelastus. Teoksessa *Saarelaiskuvia*. WSOY 1921, 87.

49. Aho 2006, 123.

50. Kivinen 2001, 18.

51. Erkkö 1911, 5.

vaisia silmiään niinkuin vanha sonni, niin se jo panee heikon sydämen vapisemaan.”⁵² Käräjillä tarvitaan erityistä esiintymistaitoa, joka sekkin kuuluu herrojen maailmaan. Asarias Andersson puhuu oikeudessa ”hiukan honottaen ja tarpeettoman syvällä rintaäänellä, mutta tarpeellisen liikutetulla äänenkäytöllä ja vakaumuksellisesti elehtien lausui – toisinaan jouduttaen, toisinaan harventaen ja erikoisesti painostaen sanojaan [...]”.⁵³ ”Rämeällä äänellään, kurkkuaan tuon tuostakin mahtavasti karauttaen” puhuu Nilsperi Tiituksen romaanissa.⁵⁴ Asioitsija Saparo esittelee asiakkaalleen lainopillista tuntemustaan:

Alkaa sitten viisas keskustelu lakiasioista, Rikoslaiosta, Naimisen Kaaresta ja vaikka mistä, kunnes Mönni on jo vakuutettu, että niin se on, ei siinä auta, ei vaikka olis no! Hän kyllä voittaa, Kysyköön rahaa! [...]⁵⁵

Saparon laatima kirjelmä sisältää lakikielen fraaseja, jotka luovat koomisen vaikutelman: ”siihen katsoen kuin myöskään ei ole havaittu”, ”ja siksi, eritoten viitaten Lakiin Väliaidoista”, ”parempaa tietopuolisuuttaan vasten”⁵⁶ Väinö Katajan ”Ylimaan lakimies” esiintyy oikeudessa ”kuin paras gentlemanni”, kunnioittavasti ja kohteliaasti. ”Mato se on mieheksi”, arvelevat. ”Ei se poika hätäile, vaikka Pontius Pilatuksen eteen joutuisi...”⁵⁷ Kertomuksessa kuvattu juttu päättyy Nällhuutin voittoon: ”Hän syyttää sikaarin kuin paras pajari ja silmää kylmästi ympärilleen, savuiseen käräjäläisöön.”⁵⁸ ”Ylimaan lakimies” osaa roolinsa kuten näyttelijä teatterissa.

Juoppous ja petollisuus: karikatyyrit ja tyypit

Juoppous tai vähintäänkin viinaanmenevyys kuuluvat nurkkasihteerihahmon yleisimpiin piirteisiin. Kuten aiemmin on mainittu, alkoholin liikakäyttö suistaa koulutetunkin miehen nurkkasihteerin uralle. Kun tilanomistaja Mönni lähestyy nurkkasihteerin Saparoa, hänellä on pullo mukanaan, ja vasta sen esiin vetäminen saa nurkkasihteerin kiinnostumaan asiakkaastaan.⁵⁹ Kauppi-Heikin romaanissa Laara-emäntä lähettää miehensä kaupunkiin kirjurin luo. Reittu palaa kohmeoisena kotiin ja kertoo, että Toimiselle oli pitänyt ensin hakea viinaa. Laara moitti miestänsä, mutta Reitun ”ajatukset hiipivät kirjurin kamariin, jossa oli viime yö juotu ja laulettu.”⁶⁰ Päivärinnan romaanissa Valvoherra tulee lautamies Kanniaisen luo ja pyytää tältä juotavaa. Kamarissa alkaa armoton juopottelu, jonka seurauksia kuvataan inhorealistically. Hauska esimerkki juoppouden kuulumisesta asianajajan hahmoon esiintyy Lauri Pohjanpään käräjiä kuvaavassa eläinrunossa:

Ja toiset portaissa tupakoi
ja vuoroa’ vaiti vuotti,
ja nurkan takana supattain
*joku advokaattiaan juotti.*⁶¹

Vuonna 1840 julkaistussa kertomuksessa varakas ja kunniallinen talonpoika joutuu petollisen Komsarjuksen kynsiin. Kertoja kehottaa lukijaansa olemaan luottamatta ”mokomiin Komsarjuksiin, joilla on towereina joukko Kersanteja, Lukkaria ja muita nurkka-sihtierä; juohtukoonkin Anti Tannisen hirmuinen loppu jokaiselle jutun-halulliselle mieleen.”⁶² Juoppouteen liittyy usein petollisuus, sillä saadakseen rahaa viinaan

52. Tiitus 1916, 47.

53. Elenius 1921, 91.

54. Tiitus 1916, 184.

55. Kojo 1916, 33.

56. Kojo 1916, 34–35.

57. Kataja 1914.

58. Kataja 1914.

59. Kojo 1916, 31.

60. Kauppi-Heikki, *Laara. Valitut teokset*. WSOY 1957, 115. (1 p. 1893.).

61. Lauri Pohjanpää, Käräjillä. Teoksessa *Metsän satuja ja muita runoja*. WSOY 1924. Kursivointi A.K.

62. Juttu-uhri. *Sanan Saattaja Wiipurista* 14.3.1840. Kursivointi A.K. Vuonna 1945 julkaistussa kertomuksessa kuvataan asioitsijaa, joka ottaa vastaan asiakkaitaan käräjäpaikalla: ”Wastapäätä lautakuntaa on owi kamariin, jossa Komisarjus kuuntelee ja katsoo wälistä kolmannellaki silmällensä käräjätieraita, sillä sananlasku sanoo: kaksi silmää wieraalla, kolme Komisarjuksella. Ilman häntä on kamarissa Tuomarin sihteerä, jotka kirjottawat, ja ulkoa tulewia miehiä, asiassa auttajain etsiwä, joista itsekukin lähenee Komisarjasta eli sihteerä ja kuiskuttaa korwaan pyytäen edusmieheksensä. Muutamilla on raha kourassa, toisilla lintuja, jotka näkywät powesta, toisilla paistia porstuassa eli kartanolla, jotka ensin käsilahjoiksi annetaan.” Kaksi renkiä. *Maamiehen Ystävä* 13.12.1845.

kirjuri joutuu turvautumaan vilpillisiin keinoihin. Päivärinnan Valvoherra osaa jäljitellä toisten käsialoja niin hyvin, ettei alkuperäistä ja väärennöstä voi erottaa toisistaan. Kertojan mukaan hänen omatuntonsa oli paatunut ja sielu mustunut rikosten koulussa: ”Moni leski ja lapsi itki vielä toisessa polvessakin tuon nurkkasihteerin tekemien vääryyksien vuoksi.”⁶³ Valvoherran juopottelua kuvataan inhorealisticesti. Myös Kalenius juopottelee rajusti Alkion romaanissa, ja teoksen lopussa paljastuu hänen tekemänsä vakuutuspetos. Viinanhimo johtaa nurkkasihteeri Hansneruksen monenlaisiin laittomuuksiin:

Hän ryypyn riivaama on viekas mies,
ja monen torpparin hän pettää ties,
hän häikälyyttä hävyn pään voi purra,
hän kiertää lakia ja ansaan lyö,
ja sanansa hän seuloa sekä syö,
ei tapanansa oo juuri mitään surra.⁶⁴

Johannes Häyhän kertomuksessa kirjuri Blomberg tuomitaan väärennyksestä. Juho Hoikkasen romaanissa kateus, viha ja kostonhalu saavat kirjuri Nikanderin syyllistymään tuhopolttoon. Väinö Katajan romaanissa ”Horslunti” saa kiellon esiintyä asianajajana oikeudessa, koska hänet on saatu kiinni vakavasta valheesta.⁶⁵ Kaapo Murroksen Nikkari alias Svanbäck alias Nokela tekee useita petoksia ja väärennyksiä, jotka vievät hänet kahdesti vankilaan.

Petollinen nurkkasihteeri ei yleensä muutu, mikä on fiktiivisen tyyppihahmon piirre. Poikkeuksen muodostaa Koironen, Santeri Ingmanin henkilöahamo. 1830-luvulle sijoittuvassa näytelmässä talonpoikia uhkaa asetus kruunun lahjoitusmaiden omistusoikeuden siirtämisestä ”lahjoitusherroille”. Hovin vouti vaatii talonpoikia allekirjoittamaan sopimuksen hädän uhalla, mutta kaikki muut paitsi rengistä isännäksi noussut Laihanen kieltäytyvät. Taitavana kärjämiehenä tunnettu Koironen, ”juoppo, ja herras-sekailia”,⁶⁶ lupaa hankkia alkuperäiset sopi-

mutket ja viedä ne kuvernöörille, mutta voudin värväämä Laihanen saa perintökirjat haltuunsa. Kahden kuukauden kuluttua tapahtumat saavat uuden käänteen Koironen saatua selville, ettei hovin nykyinen isäntä olekaan laillinen perijä. Hän haluaa haastaa voudin oikeuteen saadakseen itsekunnioituksensa takaisin.

Myöskään raitistunutta nurkkasihteeriä ei teksteissä juuri tapaa. Poikkeuksena on nimetömänä julkaistu kertomus ”Koiraharjun kolme ruotilaista”. Se alkaa tilanteesta, jossa kolme sihteeriä on saanut kiellon esiintyä oikeudessa. Koiraharjun isäntä tapaa yhden näistä virkaheitoista ja vie hänet kotiinsa maalle raitistumaan. Kirjuri pystyy nyt työhön, ja muutkin kyläläiset käyttävät hänen apuaan. Isäntä tuo kotiinsa muutkin kirjurit ja majoittaa heidät piharakennukseen. Sihteerit pulskistuvat ja saavat ansioillaan kunnan vaatteet ylleen. Silloin tällöin he saavat viinalekkerin, jolloin he pitävät vapaapäivän puhuen ruotsia ja muistellen entisiä kultaisia aikojaan.⁶⁷

Alkoholista lohkeaa teksteissä monenlaista huumoria. Eleniuksen kertomuksessa salakuljettajia puolustanut Asarias Andersson voittaa jutun ja saa lisäpalkkioksi osan viinalastista.⁶⁸ Kauppi-Heikin Metka, joka lääkitsee viinalla huonoa puhetaitoaan, nauttii kirjuriksi tultuaan hauskoista toti-illoista pitäjän herrojen kanssa. Kerran hänet lähetetään kaupunkiin hakemaan leimamerkkejä, mutta hän käyttää rahat konjakitynnynriin. Lopulta hän osallistuu juhliin, jotka osoittautuvat hänen hautajaisikseen. Tiituksen romaanissa Nilsperi on niin päissään, ettei erota oikeata kättään vasemmasta. Kompuroidessaan kotiinsa hän joutuu kepposen kohteeksi: kasvot sutataan mustiksi, silmien ympärille maalataan valkoiset renkaat ja päähän taiteillaan pirunsarvet.⁶⁹ Väinö Katajan kertomuksessa Juuso Kriivari tarjoaa kekkereissään laitonta kotipolttoista lautamiehille ja vallesmannille, koska hän oli kadottanut parempia juomia sisältävän matkalaukkunsa.

Joissakin koomisesti sävyttyneissä teksteissä oveluus on positiivinen ominaisuus. Näissä

63. Päivärinta 1887, 99.

64. Larin-Kyösti 1902, 134.

65. Väinö Kataja, *Kun isoja herroja kulki Heinärannan kautta*. *Kyläkuvaus*. Arvi A. Karisto 1913, 30.

66. Ingman 1900, 18.

67. Koiraharjun kolme ruotilaista. *Savo* 14.11.1889.

68. Elenius 1921, 96–97.

69. Tiitus 1916, 123.

tapauksissa nurkkasihteeri on useimmiten itseoppinut asioitsija. Nimimerkki ”San.”:in kertomuksessa nurkkasihteeri Kurjalin – nimestään huolimatta – auttaa asiakastaan saamaan takaisin rahat, jotka petollinen majatalonpitäjä on häneltä huijannut.⁷⁰ Myös nimimerkki Tahvon kertomuksessa asiakas on tyytyväinen avustajansa toimintaan. Kertoja toteaa, että nurkkasihteereissä on joskus ”semmoisiakin, jotka pitkän kokemuksen kautta olivat oveloituneet aika sukkeliksi ja osasivat asianajo-taidon kaikki käänteet ja väänteet paljoo paremmin kuin joku yliopistoa myöten lukenut juristi.”⁷¹ Väinö Katajan kertomuksessa Nällhuutin vastapoolina on kuuluu asiaanjaja Patakoski Helsingistä. ”Ylimaam lakimies” heittää tuhkaa oppineen varatuomarin silmille, ”ja monta kertaa on herra ollut helisemässä Nällhuutin kanssa, joka aina hoksaa ja hoksaa uusia koukkuja...”⁷² Asetelma on rahvaan näkökulmasta herkullinen: syrjäseudun asukas peittoaa Helsingin herran.

Fiktio ja todellisuus

Kirjurin ja/tai asioitsijan yleisimpiä piirteitä fiktiossa ovat juoppous ja petollisuus. Silloinkin kun nurkkasihteerit ovat keskeisiä henkilöitä, heitä kuvataan ulkopuolelta, kaikkitietävän kertojan avulla. He eivät yleensä kuulu kompleksisiin henkilöhahmoihin, jotka kehittyvät tarinan kuluessa,⁷³ vaan edustavat pikemminkin tyyppejä tai karikatyyreja. Useimmissa teksteissä henkilöhahmon osana on toimia kertomuksen konnana. Kielteisiä asenteita heijastavat myös advokaattien ahneutta ja epärehellisyyttä kritisoivat kaskut, joita on varmaankin kerrottu niin kauan kuin asianajajia on maailmassa ollut. Toisaalta humoristisissa kertomuksissa nurkkasihteerin oveluus herättää ihailua, jos se toimii asiakkaan eduksi.

Nurkkasihteerien urasta ja asemasta fiktio antaa kahdenlaisen kuvan. Keskeytyneiden opintojen tai viran menettämisen vuoksi kirjureiksi ja asioitsijoiksi päätyneet ovat kokeneet sosiaalisen laskun, kun taas itseoppineet pyrkivät nousemaan yhteiskunnallisessa arvo-asteikossa, tosin

useimmiten siinä onnistumatta. Kysymys suomen kielen asemasta oikeuslaitoksessa on esillä varsinkin varhaisissa runoissa ja kertomuksissa sekä niissä teksteissä, joissa tapahtuma-aika sijoittuu kirjoitusaikaa edeltävään ajanjaksoon. Myöhäisimmissä teksteissä kysymys ruotsin kielestä ei enää ole etualalla, mikä kertoo kieliolojen muutoksesta.

Miten hyvin tekstien kirjoittajat tunsivat kirjureiden ja asioitsijoiden sekä heidän asiakkaidensa maailmaa? Kansankirjailijoiksi luonnehdituilla Pietari Päivärinnalla ja Kaarlo Karikolla (nimimerkki Kario) oli omakohtaista kokemusta dokumenttien laatimisesta ja asianajosta oikeudessa.⁷⁴ Nimimerkki Kauko Kennäs alias varatuomari Eino Nyysölä toimi asianajajana 1900-luvun alussa. Kaapo Murros oli varatuomari. Juhani Aho, Santeri Alkio, Niilo Kivinen, Kaarlo Hemmo, Emil Elenius, Viljo Kojo, Ilmari Kivinen ja Väinö Kataja toimivat lehtimiehinä: käräjäuutiset ja sanomalehtikeskustelu, jossa käsiteltiin suomen kielen asemaa oikeuslaitoksessa, kansan käräjöintihalua ja kirjoitustaidon puutteita, olivat heille varmaankin tuttuja. Fiktio sai innoituksensa monista lähteistä – niin kirjallisuuden juonikuvioista, yleisistä stereotyypeistä kuin todellisista tapauksistakin.

Tarkastelemieni tekstien pääosa ilmestyi aikana, jolloin suomalainen yhteiskunta modernisoitui ja säätyrajat horjuivat. Kouluja käynyt, mutta sosiaaliseen nousuun kykenemätön ”salon siirrokas” nähtiin realistisessa kirjallisuudessa ymmärtävässä valossa: traagisena hahmona, eräänlaisena olosuhteiden uhrina. Näiden tekstien kirjoittajat (Aho, Larin-Kyösti) kuuluivat koulutettuun sivistyneistöön. Itseoppineilta kirjailijoilta (Päivärinta, Alkio, Häyhä), joiden teoksissa oli usein vahva didaktinen tai moralistinen funktio, ei herunut sympatiaa herrassäädystä pudonneille tai sinne pyrkineille nurkkasihteereille.

Aineiston heterogeenisyys sekä tekstien sijoittuminen yli sadan vuoden ajanjaksoon asettaa haasteita kokonaiskuvan luomiselle. 1840-luvulla suomenkielinen kirjallisuus oli lapsenkengissä,

70. San. 1899, 86.

71. Tahvo, Asianajaja. *Wiipurin* 12.9.1901.

72. Kataja 1914.

73. Rimmon-Kenan 1991, 55.

74. Pietari Päivärinta, Elämäkertani. Teoksessa Anna Makkonen (toim.) *Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja*. SKS 2013, 89; Vuokko Raekallio-Teppo, Kansankirjailija Kaarlo Karikko. *Keski-Suomi IV*. Keski-Suomen Museo-yhdistyksen julkaisuja IV. Keski-Suomen museoyhdistys 1947, 122.

kun taas 1900-luvun alkupuolella kirjallisuusinsti-
tuutio oli jo laaja ja monipuolinen. Aineistoni var-
haisimmassa tekstissä (1840) talonpoika päätyy
itsemurhaan ahneen asioitsijansa vuoksi. Tämän
tapaisesta varoitustarinasta on pitkä harppaus
vaikkapa vuonna 1916 ilmestyneeseen Tiituksen
romaaniiin, jossa naurun kohteeksi joutuvat niin
pikkukaupungin oikeusjuttuja nostavat asukkaat
kuin asianajajatkin. Nurkkasihteerin koomiset
piirteet korostuvatkin 1910-luvulla ilmestyneissä
teksteissä. Antologiassa *Suomalaista huumoria*
(1929) Väinö Hämeen-Anttila kirjoittaa nurkka-
sihteeristä vakiintuneena kirjallisuuden tyyppinä:

Nurkka-asianajaja on melkoisessa määrin
meidän oloillemme erikoinen tyyppi, mennei-
syyteen jo joutumassa, ja huumorintunnetta
herättävä joko itseoppineena mahtimiehenä
kuin esittämässämme näytteissä Katajan ja
Kojon maalaisjuristit tai virkaheittona lain-
tuntijana, joka saa osakseen lukumme muut
kuvaukset. Jälkimmäisen lajin tapaamme
Antti Puhakan ”Tuhman Jussin jutturessusta”
alkaen, toinen on myöhemmän ajan luoma,
suomenkielen saadessa suunvuoroa oikeus-
laitoksessamme.⁷⁵

Siinä missä fiktio ja sanomalehdet maalasivat
yleensä synkkää kuvaa rappiolle joutuneista kir-
jureista ja asioitsijoista, monien kynälle kykene-
vien talonpoikien muistelmat ja elämäkerrat ker-
toivat nousujohteista tarinaa. Oli myös niitä, jotka
autoivat naapureitaan ilman suuria palkkioita
tai jopa ilmaiseksi.⁷⁶ Joidenkin itseoppineiden
asianajajien vaiheita voi hahmottaa sanoma-
lehti-ilmoitusten ja -uutisten⁷⁷ sekä elämäkertaa-
antologioiden kautta.⁷⁸ Näillä miehillä oli monta
rautaa tulella, ja joskus sattui lipsahduksia rehel-
lisyyden rajan toiselle puolen.

*Artikkeli liittyy professori Mia Korpiolan joh-
tamaan ja Suomen Akatemian rahoittamaan
tutkimusprojektiin Oikeudellinen tieto ja taito
Suomessa n. 1750–1920: Tapaustutkimus kansan
oikeudellisesta osaamisesta esimodernissa Euroo-
passa (nro 309055).*

FT **Anna Kuismin** on yleisen kirjallisuustieteen ja koti-
maisien kirjallisuuden dosentti Helsingin yliopistossa.
Sähköposti: anna.kuismin@kotikone.fi.

75. V. Hämeen-Anttila (toim.) *Suomalaisten huumoria kolmen vuosikymmenen ajalta. Toinen sarja*. Arvi A. Karisto 1929, 29. Antologian ”Sikunasihteerit”-osastoon kuuluvat Katajan ”Maalaisjuristi”, Eleniuksen ”Pelastus”, Kojon ”Korkea oikeus” ja Hemmon ”Lakimies laskettel latinoo”.

76. Anna Kuismin, *Ideal Types and Odd Men Out. Legal Literacy and Social Mobility in Nineteenth-Century Finland*. Teok-
sessa Mia Korpiola (toim.) *Legal Literacy in Premodern European Societies*. Palgrave 2018, 119–144.

77. Ks. Anna Kuismin, *Asioitsija Pekka Hakkarainen Joensuusta – raitis nurkkasihteerit ja jokapaikanhöylä?*, [https://blogit.
utu.fi/oikeudellinentietotaito/blogi/](https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/blogi/) (6.8.2018) ja Mia Korpiola, Frans Hannila, *Itseoppineesta raahelaisesta asioitsijasta
tuomituksi rikolliseksi ja vankilavirkamieheksi*, [https://blogit.
utu.fi/oikeudellinentietotaito/blogi/](https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/blogi/) (15.10.2018).

78. Ks. esim. Reino Ala-Kulju et al. (toim.) *Etelä-Pohjalaisia elämäkertoja M-Ö* [2]. Etelä-Pohjanmaan Maakuntaliitto 1965,
688.